

Mentálnosť a intersubjektívna dostupnosť intencionálnych entít

Pavel Cmorej

Slovenská akadémia vied, Bratislava

V tomto článku by som chcel nadviazať na príspevok prof. Sousedíka (2011b), v ktorom reagoval na moje otázky a nejasnosti týkajúce sa jeho koncepcie intencionálnych predmetov.¹ V stati Cmorej (2011b, 248) som na základe jeho tézy, že „intencionální jsoucna jsou entity, které existují pouze jako předmět nějaké naší poznávací schopnosti a jinak ne“ (Sousedík 2011a, 243) a jeho príkladu o Ferdovi mravcovi konštatoval, že keby sme toto vyjadrenie vzali doslova, „jeho koncepciu intencionálnych objektov by sme mohli bez rozpakov charakterizovať ako mentalistickú“. Mohli by sme ju zaradiť medzi koncepcie, podľa ktorých tieto objekty existujú „jen pokud“ subjekt na ne myslí, predstavuje si ich, spomína na ne a pod.² Je to koncepcia, v ktorej platí, že „konečným arbitrom v otázke existencie určitého intencionálneho predmetu je subjekt, ktorý je (alebo bol) na predmet zameraný v nejakom intencionálnom akte“ (Cmorej, 2011b, 249). Na tej istej strane som však poznamenal, že „pomedzi riadky jeho príspevkov presvitajú náznaky stanoviska, ktoré nie je čisto mentalistické“. Tento dojem nebol klamný. Sousedík to v tomto čísle *Organonu F* potvrdil vyhlásením, že „fiktivní předměty jsou intersubjektivně dostupné“.³ Obávam sa však, že subjektívny mentalizmus, ktorý Sousedík deklaroval v citovanej téze, je s intersubjektívnou dostupnosťou týchto predmetov nezlučiteľný.

¹ Pozri Cmorej (2011b, 245-249).

² Ďalej budem výraz „myslí na“ často používať ako zástupcu všetkých postojov, ktoré zaujímame k predmetom v intencionálnych aktoch.

³ Pozri Sousedík (2011b). Je to článok uverejnený v tomto čísle *Organonu F*. Ospravedlňujem sa čitateľom, že v odkazoch naň nebudem uvádzať strany, na ktorých sa nachádzajú mnou citované pasáže z tohto Sousedíkovho článku. Pri písaní som mal k dispozícii iba rukopisnú verziu jeho príspevku.

Jeho intencionálne predmety sú podľa citovanej tézy I (Sousedík 2011a, 243) nepochybne mentálnej povahy.⁴ Existujú iba vtedy, keď vykonávame nejaké *mentálne* akty kognitívneho charakteru, keď ich – ako píše Sousedík (2011b) – *v týchto aktoch* „koncipujeme“ či „fin-gujeme“. Také akty a ich zložky, medzi ktoré patria aj koncipované predmety, sú *bezprostredne* prístupné iba subjektu, ktorý ich prežíva. Ich *intersubjektívna* dostupnosť je na rozdiel od fyzických a ideálnych predmetov minimálna alebo nulová. Sú intencionálne predmety naozaj objekty, ktoré existujú iba vtedy, keď na ne myslíme, predstavujeme si ich, spomíname na ne a pod.? Istý náznak chápania intencionálnych predmetov, ktoré prekračuje tesný rámec subjektívneho mentalizmu, nachádzame vo vete, v ktorej Sousedík konštatuje, že modality, „o ktorých v souvislosti s fiktívnými predmety mluvíme, jsou... modalitami psychických aktů *týchto předmětů, jež jsou na modalitách psychických aktů, jimiž je myslíme, nezávislé*“ (kurzíva P. C.). Máme to však chápať tak, že tieto modality prislúchajú intencionálnym objektom aj vtedy, keď nevykonávame na ne zamerané akty? Teda aj vtedy, keď tieto predmety by podľa striktného mentalizmu nemali existovať? Odpovede na tieto otázky nám môže poskytnúť iba podrobnejšia charakteristika intencionálnych predmetov a bližšie určenie ich modalít (ktoré modality týchto predmetov sú kontingentné a ktoré nutné?).

Podľa druhej Sousedíkovej tézy (2011a, 243) „intencionální jsoucna mají pouze ty vlastnosti, které jim připisujeme“. V článku Sousedík (2011b) sa k nej vracia, aby odkazom na ňu zdôvodnil intersubjektívnu dostupnosť intencionálnych entít. Poskytuje však táto téza patričnú oporu ich intersubjektívnej dostupnosti? Sama osebe určite nie. Človek môže vymyslieť súcno s ľubovoľnými vlastnosťami, ale ak si svoj výtvor nechá pre seba, sotva bude intersubjektívne prístupné. Keby bol Shakespeare hru Hamlet až do smrti nosil vo svojej hlave a neurobil by nič pre jej vyjadrenie v intersubjektívne prístupnom médiu, akým je jazyk, nemali by sme o jeho Hamletovi ani potuchy. To neznamená, že jej zverejnením sa *bezprostredne* sprístupnili aj mentálne pochody a postavy hry v Shakespearovej hlave. Jazyk nám poskytuje iba *sprostredkova-*

⁴ Termíny „intencionálny“ a „fiktívny“ Sousedík používal vo svojich diskusných príspevkoch viac-menej ako rovnoznačné. Dohodli sme sa však, že by bolo výhodné odlišiť ich aspoň v tom zmysle, že každý fiktívny objekt je intencionálny, ale niektoré intencionálne predmety nie sú fiktívne. Bližším odlišením fiktívnych predmetov od intencionálnych sa v tomto štádiu diskusie nemusíme zatiaľ zaoberať.

ný prístup k týmto entitám. O ich sprostredkovanosti svedčí aj fakt, že ho máme aj v čase, keď Shakespeare je už takmer 400 rokov mŕtvy. Ako by nám mohol poskytovať bezprostredný prístup k niečomu, čo už nejstvie, a navyše v slovenčine alebo češtine, keď Shakespeare myslel po anglicky? Jazykové výtvyry majú oproti prchavým mentálnym entitám jednu veľkú výhodu – sú naozaj intersubjektívne prístupné (hoci iba osobám, ktoré si daný jazyk osvojili).

Za problematickejšiu skutočnosť, než je intersubjektívna dostupnosť Sousedíkových intencionálnych predmetov, pokladám skutočnosť, ktorú Sousedík podľa mňa podcenil. Upozornil som na ňu v článku Cmorej (2011b, 247-249). Vzhľadom na nezávislosť aktov prežívaných rôznymi osobami sú predmety, na ktoré sú zamerané rôzne subjekty, vždy numericky odlišné. Keď dva subjekty X, Y myslia v tom istom čase na Hamleta, predmetom intencionálneho aktu X-a by nemal byť podľa Sousedíkovej koncepcie všeobecne dostupný Shakespeareov Hamlet, ale objekt v X-ovej mysli, jeho Hamlet_X, ktorý existuje „jen pokiaľ na ň“ myslí X, a predmetom aktu Y-na by mal byť jeho Hamlet_Y existujúci „jen pokiaľ na ň“ myslí Y. Keď *jeden* zo subjektov presunie svoju pozornosť na iný objekt, jeho Hamlet prestane existovať a Hamlet druhého bude existovať naďalej. Teda platí, že Hamlet_X ≠ Hamlet_Y. Musíme sa zmieriť dokonca s dôsledkom, že keď v tom istom čase myslí na Hamleta sto ľudí (napr. na divadelnom predstavení), tak vtedy existuje aspoň sto rôznych, hoci veľmi podobných mentálnych Hamletov. Sousedík si však myslí, že „není dôvodu, proč by více lidí nemohlo fingovat *totéž* individuum“ (kuzíva P.C.). Dôvod spočíva v tom, že *toto* individuum (intencionálny objekt) je subjektívna, mentálna entita, existujúca v čase vykonávania príslušného aktu iba v mysli jedného človeka, a teda rôzna od každej mentálnej entity ktoréhokoľvek iného človeka. „*Totéž* individuum“ môže byť predmetom intencionálnych aktov *rôznych* ľudí iba vtedy, keď má nadindividuálny charakter, ktorý podľa mňa prislúcha fyzickým a ideálnym (abstraktným) predmetom (netvrdím, že všetkým). Mentalistické chápanie intencionálnych predmetov vedie k nežiaducemu premnoženiu entít, ktoré naša intuícia stoťožňuje. V tejto súvislosti musím znovu zdôrazniť požiadavku „okrem hmlistých a neurčitých mentálnych entít postulovať aj nadindividuálne objekty prístupné objektívnemu skúmaniu a našu pozornosť uprieť najmä na také objekty“ (Cmorej 2011a, 249).

Isté nábehy týmto smerom existujú aj v koncepcii, ktorú načrtol Sousedík. Svedčia o nich nasledujúce, zrejme implicitne predpokladané tvrdenia, ktoré presahujú tesný rámec subjektívneho mentalizmu daného voľbou univerza obsahujúceho výlučne efemérne mentálne entity:

- 1) Ten istý objekt môže byť predmetom intencionálnych aktov *viacerých* subjektov, či už v tom istom čase alebo v rôznych dobách a viackrát za sebou.
- 2) Ten istý intencionálny predmet môže existovať v pamäti viacerých subjektov.
- 3) Intencionálne predmety môžu byť zachované („fixované“) v nejakom jazyku (v „sústave symbolov“) a „evokované“ *hocikým*, „kdo zná význam oných symbolů“ (Sousedík 2011b).

Podotýkam, že tieto tézy sú výsledkom môjho pochopenia a domyslenia Sousedíkovho textu, ktoré nemusí byť adekvátne. Ak je však táto interpretácia správna, Sousedík by mal ukázať, ako ich možno zladíť s jeho charakteristikou intencionálnych predmetov ako subjektívnych mentálnych entít.

Osobitnú pozornosť a analýzu si zaslúži tvrdenie 3). Poukazuje na úzky vzťah medzi intencionálnymi predmetmi a jazykovými výrazmi, resp. významami týchto výrazov, ktoré ich opisujú. V tejto súvislosti sa priam vnucuje otázka vzťahu medzi intencionálnymi predmetmi a významami jazykových výrazov, ktoré ich – ako píše Sousedík – fixujú. A treba si položiť aj otázku, či intencionálne predmety (alebo aspoň niektoré z nich) by vôbec existovali, keby sme neovládali jazyk.

Tvrdenie 1) naznačuje možnosť druhého chápania intencionálnych predmetov, podľa ktorého to nie sú subjektívne mentálne entity. Poukazuje na zaujímavú skutočnosť, že existencia určitého intencionálneho predmetu závisí v tomto chápaní len od toho, či existuje *nejaký* subjekt, ktorého intencionálny akt je zameraný na tento predmet. Tento objekt nemôže byť *internou* zložkou intencionálneho aktu *určitého* človeka, pretože po presune zameranosti na iný objekt prestáva existovať a každý akt iného subjektu môže byť zameraný len na iný mentálny objekt. To znamená, že tvrdenie 1) predpokladá *nadindividuálny*, intersubjektívne prístupný predmet, na ktorý môže byť zacielená pozornosť viacerých osôb a ktorý existuje dovtedy, kým naň myslí aspoň jeden subjekt. Pri tomto chápaní intencionálneho objektu nie je pravda, že „Ferda existuje jen pokud na něj [myslí]“ Sousedík (2011a, 243). Ne-

závisí teda od toho, či naň myslí, spomína a pod. tá a tá konkrétna osoba, pretože stačí, keď naň myslí *ktokoľvek iný*. Lenže to znamená, že nikdy nemôžeme povedať, že vieme, že *určitý* intencionálny predmet nejestvuje, a to jednak preto, že vieme veľmi málo o tom, na čo myslia iní ľudia, jednak preto, že v priebehu *výpovede* sa príslušný predmet stáva objektom nášho intencionálneho aktu, a podľa Sousedíka aj existuje. Napríklad, Sousedík nemôže *pravdivo* tvrdiť, že „Ferda mravec neexistuje“⁵, lebo počas vyslovovania (aj myslenia) tejto vety sa Ferda mravec stáva predmetom jeho myslenia a podľa I. z jeho téz (Sousedík 2011a, 243) v tomto časovom intervale existuje. Tento dôsledok nám znemožňuje vedieť a tvrdiť, že *konkrétne* intencionálne objekty nejestvujú. To platí nielen pri nadindividuálnom, ale aj pri striktne mentalistickom chápaní intencionálnych predmetov. Inými slovami, veta „O neexistuje“, v ktorej „O“ je meno intencionálneho objektu, je v každom rečovom akte tvrdenia nepravdivá, čo platí aj o aktoch, v ktorých si túto vetu *len* pomyslíme. Samozrejme, platí to za predpokladu, že príslušný subjekt rozumie významu vety „O neexistuje“ a že si ho v čase jej tvrdenia či pomyslenia uvedomuje.

Na druhej strane veta „O existuje“ sa v každom rečovom akte jej tvrdenia i pomyslenia stáva pravdivá (ak nie je pravdivá už predtým), pretože predmet, na ktorý sa vzťahuje „O“, je vtedy objektom nášho intencionálneho aktu. Keď prestaneme na O myslieť, O prestáva existovať iba vtedy, keď naň nemyslí *nikto iný*. Existuje však možnosť zistiť to? Veľmi malá, priam mizivá. Do úvahy prichádza napríklad situácia, v ktorej O pozná iba človek, ktorý O vymyslel a zatiaľ s ním nikoho neoboznámil. Hoci vie, že keď nemyslí na O, tak O neexistuje, nemôže však tvrdiť, že O neexistuje, lebo tým by ho „vzkriesil“. Môže si nanajvýš spomenúť, že napríklad včera na O nemyslel, takže objekt O vtedy neexistoval. Pravda, ani on nemôže mať istotu, že O nevymyslel aj niekto iný a že O existuje aj vtedy, keď naň nemyslí.

Napriek týmto epistemologickým zvláštnostiam rečových aktov vykonávaných tvrdením viet „O existuje“ a „O neexistuje“ Sousedík môže konštatovať, že kontingentne platí, že O existuje. Sám akt tvrdenia potvrdzuje existenciu O a možnosť neexistencie *a priori* vylúčiť nemôžeme, pretože niekedy v minulosti mohla nastať alebo niekedy v budúcnosti môže nastať situácia, v ktorej si na O nikto nespomenie.

⁵ Tým menej tvrdiť, že „Viem, že Ferda mravec neexistuje“.

Sousedík môže dokonca vyhlásiť, že O neexistuje vtt⁶ nikto nemyslí na O , lebo hoci ľavá strana tejto ekvivalencie je počas jej tvrdenia nepravdivá, tú istú hodnotu má vzhľadom na vykonávaný akt aj jej pravá strana. Samozrejme, platí aj Sousedíkom implicitne predpokladané vymedzenie, že O existuje vtt existuje osoba, ktorá myslí na O . Nepríjemným dôsledkom týchto zvláštností však zostáva skutočnosť, že nikto, vrátane Sousedíka, nemôže pravdivo tvrdiť výrok tvaru „ X neexistuje“, v ktorom „ X “ zastupuje meno intencionálneho objektu, hoci výrok sám osebe je pravdivý alebo nepravdivý v závislosti od toho, či v tom čase objekt X existuje.

Všimnime si teraz niektoré problémy a nejasnosti týkajúce sa výrokov o Sousedíkových intencionálnych predmetoch, najmä viet o ich existencii a neexistencii, *abstrahujúc* pritom od našich rečových aktov, ktoré by v priebehu skúmania mohli ovplyvniť pravdivostné hodnoty analyzovaných výrokov. Čo vlastne označuje výraz „ O “ vo vetách tvaru „ O existuje“? Meno konkrétneho intencionálneho predmetu v mysli určitého človeka alebo význam, ktorý má „ O “ pri bežnom používaní? Napríklad, je výraz „Hamlet“ menom konkrétneho mentálneho predmetu či procesu, výrazom označujúcim istý ideálny objekt vytvorený Shakespearom alebo významom výrazu „Hamlet“ či inou entitou? Keď Sousedík píše o existencii a neexistencii niektorých intencionálnych objektov, napr. o Hamletovi alebo mravcovi Ferdovi, nikdy ich bližšie nešpecifikuje. Napríklad, mená „Hamlet“ a „Ferda mravec“ nepoužíva v zmysle Hamlet_x alebo Ferda_y, teda v zmysle označujúcom mentálny fenomén, ktorý sa odohráva v mysli konkrétneho človeka X alebo Y . Hamlet, o ktorom píše Sousedík, je len jeden, kým Hamletov v mysliach ľudí je či môže byť viac, a práve tých a len tých ponúka jeho téza I. a príklad za ňou, podľa ktorého „Ferda existuje, len pokud na ňej [někdo myslí]“.⁷ To znamená, že výrazy označujúce intencionálne objekty Sousedík používa v dvoch celkom odlišných významoch a vo svojich úvahách nebadane preskakuje od jedného chápania k druhému bez toho, že by si to uvedomoval. Ako inak možno vysvetliť fakt, že intencionálne objekty pokladá na jednej strane za predmety existujúce iba v mysliach ľudí a na druhej strane za intersubjektívne prístupné entity? Hádám nebude od veci znovu zdôrazniť, že medzi Hamletom

⁶ Symbol „vtt“ je skratka výrazu „vtedy a len vtedy, keď“.

⁷ Pozri Sousedík (2011a, 243). Namiesto „někdo myslí“ má Sousedík „myslím“.

a Hamletom_x (kde „X“ je meno ľubovoľného človeka) je zásadný rozdiel. Kým Hamlet je ideálna entita, každý Hamlet_x je prchavý mentálny úkaz existujúci v mysli človeka iba pri vykonávaní istého intencionálneho aktu alebo v jeho pamäti.

S interpretáciou mien Sousedíkových intencionálnych objektov súvisí aj istá obdoba problému, ktorý sa opakovane vynára v teóriách o neexistujúcich predmetoch: čo vlastne označuje výraz „O“ vo vete „O neexistuje“? Aký je jeho význam? Ak táto veta je pravdivá, tak O neexistuje, čo v našom prípade znamená, že „O“ nemá referent, takže veta „O neexistuje“ nie je pravdivá. Ak „O“ má referent, tak O existuje a táto veta je nepravdivá. Zdá sa, že táto veta nie je pravdivá ani vtedy, keď „O“ má, ani vtedy, keď „O“ nemá referent, čiže nemôže byť pravdivá. Tento záver poukazuje na nevyhnutnosť bližšieho vymedzenia výrazov označujúcich objekty intencionálnych aktov a sémantiky týchto výrazov.

Existencia, ktorú pripisujeme alebo upierame intencionálnym objektom, je kontingentná vlastnosť, ktorej rozsah sa v čase mení. Zmeny jej rozsahu sa od zmien extenzií iných vlastností líšia tým, že menia rozsah celého univerza bez ohľadu na to, či univerzum indivíduí obsahuje iba intencionálne objekty (a je homogénne) alebo aj indivíduá, ktoré existujú vo všetkých svetamihoch (a je heterogénne), teda v každom možnom svete v každom okamihu. Toto univerzum indivíduí sa mení v závislosti od postojov ľudí k intencionálnym predmetom. Keď na objekt O *nikto* nemyslí, O v univerze chýba, pretože nejestvuje, a keď si na O po čase *niekto* spomenie, O sa v univerze znovu vynorí. To znamená, že univerzum obsahujúce intencionálne objekty nie je pevne stanovená množina, ale premenlivý útvar, ktorého veľkosť a identita závisí od stavu sveta. Táto okolnosť má vplyv na význam i na pravdivostnú hodnotu kvantifikovaných výrokov. Zmena významu môže viesť k zmene pravdivostnej hodnoty. Objasním to jednoduchým príkladom z jazyka aritmetiky.

Všimnime si nasledujúce dva výroky:

- (1) $(\exists x)(x < 0)$
- (2) $(\forall x)(x \geq 0)$

Význam týchto výrokov nezávisí len od významu matematických symbolov a kvantifikátorov, ale aj od určenia oboru premennosti premennej x . Keď za obor premennosti zvolíme množinu prirodzených čísel,

výrok (1) bude znamenať to isté ako „Existuje prirodzené číslo menšie ako 0“ a výrok (2) to isté ako „Každé prirodzené číslo je väčšie alebo rovné 0“. Netreba azda dodávať, ako sa zmení význam výrokov (1), (2) po zmene oboru premennosti na obor celých čísel. Zmenia sa pritom aj ich pravdivostné hodnoty.⁸ Ich zmena potvrdzuje zmenu ich významov. Záver je jasný: Bez poznania oboru premennosti premenných kvantifikovaného výroku nemožno úplne identifikovať jeho význam a v mnohých prípadoch ani určiť jeho pravdivostnú hodnotu.

Presne v tejto situácii sa ocitne filozof, ktorý bude chcieť pochopiť význam kvantifikovaného výroku o individuách z univerza obsahujúceho intencionálne objekty. Pretože toto univerzum sa mení, zmeny prekonáva aj význam výroku a neraz aj jeho pravdivostná hodnota. Význam sa tu stáva do istej miery aposteriornou záležitosťou, lebo jeho úplné poznanie závisí aj od nášho poznania stavu sveta. Hoci tento dôsledok nemusí byť pre Sousedíkovu koncepciu fatálny, keď k nemu pridáme intersubjektívnu nedostupnosť intencionálnych predmetov v mysliach *iných* subjektov, prchavosť týchto predmetov, nahradenie *jedného* intersubjektívne dostupného objektu mnohými mentálnymi korelátmi a problémy s tvrdeniami o neexistencii, nemôžeme nezapochybovať o účelnosti voľby univerza obsahujúceho kontingentné individuá mentálnej povahy. Netreba sa hádam rozširovať o tom, že keby sme pod intencionálnymi objektmi rozumeli mentálne entity prístupné iba človeku, ktorý na ne myslí, určenie intersubjektívne prístupného univerza individuí by narazilo na neprekonateľné prekážky.

Končím konštatovaním, že v koncepcii, ktorú Sousedík predložil vo svojom náčrte, sa neurčito prekrývajú dve chápania intencionálnych predmetov: striktne mentalistické a nadindividuálne. Pokúsil som sa ukázať, že pri obidvoch čelíme nezanedbateľným problémom, ktoré si zaslúžia osobitnú pozornosť.

*Oddelenie analytickej filozofie
Filozofický ústav
Slovenská akadémia vied
Klemensova 19
813 64 Bratislava
Slovenská republika
fילוorgf@savba.sk*

⁸ Samozrejme, nie vždy.

LITERATÚRA

- CMOREJ, P. (2011a): K pojmom existencie a ich rádu. *Organon F* 18, č. 1, 84-95.
- CMOREJ, P. (2011b): K Sousedíkovým tézám o intencionálnych entitách. *Organon F* 18, č. 2, 245-252.
- SOUSEDÍK, S. (2011a): K příspěvku prof. Cmoreje. *Organon F* 18, č. 2, 239-244.
- SOUSEDÍK, S. (2011b): K ontologii intencionálních jsoucen. *Organon F* 18, č. 4, 521-527.